

М. І. Лісна

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Проблеми лексикографічної репрезентації власне мовних безеквівалентів у перекладних словниках

Лісна М. І. Проблеми лексикографічної репрезентації власне мовних безеквівалентів у перекладних словниках. У статті розглянуто вади лексикографічної репрезентації власне мовних безеквівалентів: недостатня кількість словникових статей, у перекладній частині яких подано семми зазначеного типу, неповне або спрощене передавання таких безеквівалентів, наявність русизмів у словникових статтях. Вироблено рекомендації щодо подолання цих вад та схарактеризовано лексикографічні засоби досягнення адекватності перекладних відповідників.

Ключові слова: власне мовний безеквівалент, перекладна лексикографія, адекватний словниковий відповідник.

Лесная М. И. Проблемы репрезентации собственно языковых безэквивалентов в переводных словарях. В статье рассматриваются недостатки лексикографической репрезентации собственно языковых безэквивалентов: недостаточное количество словарных статей, в переводной части которых представлены семмы указанного типа, неполная или упрощенная передача таких безэквивалентов, наличие русизмов в словарных статьях. Разработаны рекомендации касательно устранения этих недостатков и охарактеризованы лексикографические приемы достижения адекватности переводных соответствий.

Ключевые слова: собственно языковой безэквивалент, переводная лексикография, адекватное словарное соответствие.

Lisna M. I. Problems of representation of actually linguistic non-equivalents at translation dictionaries. The paper deals with the drawbacks of lexicographic representation of actually linguistic non-equivalents, i.e. insufficient quantity of the dictionary articles, translation part of which contains the above mentioned units, incomplete or simplified rendering of such non-equivalents, Russisms at dictionary articles. Recommendations for elimination of these drawbacks are elaborated and lexicographic means to attain adequacy of translation counterparts are characterized.

Key words: actually linguistic non-equivalent, translation lexicography, adequate dictionary counterpart.

Науковці вважають безеквівалентність лексики чи не найбільшим доказом репрезентації національної ментальності в мові. В українській лінгвістиці це явище розглядають переважно в культурологічному аспекті, тобто об'єктом вивчення є реалії (слова на позначення етноспецифічних денотатів). Проте, як зауважує Р. Зорівчак, «поняття безеквівалентна лексика значно ширше, ніж семантичне поле поняття "реалія", що відповідає випадкам лише лексико-предметної безеквівалентності» [4:65]. Під час укладання двомовних словників ґрунтовного аналізу потребують лексеми, одне значення (або кілька значень) яких не може бути перекладеним українською мовою на еквівалентному рівні, що спричинено відмінним членуванням світу різними мовами. Таку семему ми кваліфікуємо як власне мовне безеквівалентне значення. Однією з небагатьох робіт, у якій проаналізовано чинники появи таких значень у слів, є монографія Р. Кіся «Мова, думка і культурна реальність» [6]. На основі власних досліджень мови чукчоленярів науковець дійшов висновку, що безеквівалентність лексики зумовлена не тільки своєрідністю середовища, але й специфічним сприйняттям, осмисленням й інтерпретацією навколишнього світу мовцями [6:220]. Відзначмо, що

таку лексику побіжно розглядають М. Кочерган [7:327–328], В. Манакін [9:141–142], а також автори підручника «Теорія і практика перекладу (німецька мова)» [6:149–151].

Видатний лінгвіст О. Потебня підкреслив: «Мови різні не лише за ступенем своєї зручності для думки, але й якісно, тобто так, що дві порівнювані мови можуть мати однаковий ступінь досконалості при глибокій відмінності своєї будови» [11:259]. З огляду на несиметричну вербалізацію навколишнього світу різними мовами в перекладних словниках, які є основними орієнтирами під час міжкультурної комунікації, власне мовні безеквіваленти подають переважно описово. У цьому сенсі слушним є таке питання: із яких причин у певних словниках переклад власне мовних безеквівалентів є більш адекватним значенню реєстрового слова, ніж в інших лексикографічних джерелах. Дослідницькі завдання нашої статті: визначити вади лексикографічної репрезентації власне мовних безеквівалентів лексики, а також виробити рекомендації щодо їхнього подолання.

Суттєвим недоліком досліджених нами українських загальномовних перекладних словників вважаємо невелику кількість словникових статей, у перекладній частині яких опрацьовано

власне мовні безеквівалентні значення слів реєстру. Так, зіставний аналіз великих німецько-українського [10], німецько-російського [3] та німецько-польського [13] словників засвідчує, що українська лексикографічна праця містить утричі менше таких безеквівалентів. Разом із тим, слід наголосити, що порівняно з попередніми перекладними словниками, опублікованими в Україні, у сучасних виданнях мовним одиницям із такими значеннями приділено більше уваги. Згаданий вище німецько-український словник В. Мюллера, датований 2007 роком, подає на 70% більше власне мовної безеквівалентної лексики, ніж праця В. Лещинської [8], видана 1958 року (відповідно 295 і 173 лексикографічні статті). У словнику В. Мюллера [10] опрацьовано, зокрема, такі лексеми:

abgruppieren	перевести на нижче оплачувану посаду
Absatzlage	кон'юнктура ринку збуту
Arbeitslosengeld	допомога у зв'язку з безробіттям у рамках страхування по безробіттю
Dunkelziffer	дані, що не піддаються статистичному обліку (прихована злочинність тощо)
Durststrecke	складний період; період економічних ускладнень
Handelskette	1) мережа магазинів великого торговельного підприємства; 2) торговельна (збутова) мережа
Wanze	1) клоп; 2) жарг. мініатюрний пристрій для прослуховування, «жучок»

Сучасний англо-український словник Є. Гороть [1] містить удвічі більше одиниць із безеквівалентними значеннями порівняно з опублікованим за радянських часів словником Є. Подвезька [2] (відповідно 550 і 262 словникові статті). Наведімо приклади, коли словник Є. Подвезька розглядає тільки еквівалентні семанти й оминає власне мовні безеквіваленти, які у словнику Є. Гороть подано описово:

mercy-go-round	карусель [2]	1) карусель; 2) кільцева транспортна розв'язка [1]
----------------	--------------	--

metastasis	метастаз [2]	1) метастаз; 2) метаболізм; 3) різкий перехід від однієї теми до іншої; 4) трансформація [1]
minor	неповнолітній, підліток [2]	1) неповнолітній; підліток; 2) молодший з двох братів (однофамільців) (у школі, коледжі); 3) другорядний (не основний) предмет (у навчальному закладі); 4) мінорний ключ [1]

Зауважмо, що сучасні перекладні словники, видані в Україні, містять набагато більше власне мовних безеквівалентів, ніж аналогічні українські лексикографічні праці, опубліковані за кордоном. Так, у написаному в США англо-українському словнику О. Benyukh [12] ми виявили 70 слів-еквівалентів, які в словнику Є. Гороть мають також власне мовні безеквівалентні значення. Слід підкреслити, що нью-йоркське видання не подає жодного перекладу значення таких семем, що вказує на недосконале семантичне розроблення лексем, наприклад:

patronage	1) протекція; 2) шефство [12]	1) заступництво, опікування, шефство; заступницьке ставлення; 2) право призначення на посаду; 3) роздавання посад партією, що перемогла; 4) контроль за роздаванням громадських посад і привілеїв [1]
nust	іржа [12]	1) іржа; 2) колір іржі; 3) шкідливий вплив; шкідливі наслідки (неробства тощо); 4) ослаблення пам'яті, зниження розумових здібностей (від старості тощо); 5) зона, сажка (хвороба рослин) [1]
traveller	мандрівник [12]	1) мандрівник, подорожній; 2) комівояжер; 3) чек на всі покупки в різних відділах магазину для оплати в одній касі; 4) бігунок; 5) мостовий кран; 6) завеса [1]

У лексикографічних працях Є. Подвезька, В. Лещинської і W. Wintschalek ми виявили чимало випадків неадекватного перекладання таких значень слів, які не закріплені в українській мові за жодним звуковим комплексом або співвідносяться з декількома звуковими комплексами. Здебільшого це зумовлено спрощеним перекладом (подане родове слово) або неповним розкриттям семантики лексем. На наш погляд, у словниках Є. Гороть і В. Мюллера подано більш адекватний переклад таких семем реєстрового слова, наприклад:

mew	клітка [2]	1) клітка (для соколів і яструбів); 2) рідк. тайник, схованка [1]
Melange	суміш [8]	суміш різних сортів кави [10]
Beutel	сумка [14]	мішок, торба, пакет, гаманець, сумка (коала) [10]

Аналіз стратегій передавання національно-специфічних лексем у сучасних словниках Є. Гороть та В. Мюллера засвідчує, що уникнути спрощеного або неповного перекладу можна за допомогою полілексемних відповідників, які адекватніше розкривають власне мовні безеквіваленти, наприклад:

pet	улюбленець [2]	улюблена домашня тварина [1]
priory	монастир [2]	невеликий монастир, що залежить від іншого [1]
Dozent	доцент [8]	викладач, ...ка вищого навчального закладу; доцент [10]

Автори сучасних перекладних словників шукають різні лексикографічні засоби для більш адекватного відтворення власне мовних безеквівалентів українською мовою. Одним із них є, наприклад, використання уточнення для поданого в словниковій статті описового відповідника:

pillar-box	поштова скринька [2]	стояча поштова скринька (на стовпі на вулиці) [1]
savoury	гостра закуска [2]	гостра закуска (що подається на початку або в кінці обіду) [1]

Застосування уточнень, на нашу думку, є цілком прийнятною стратегією додаткової семантизації безеквівалентної лексики, яка має послідовніше використовуватися в сучасних словниках. Наведення декількох варіантних відпові-

дів також сприяє більш повному розкриттю власне мовних безеквівалентів, наприклад:

abliegen	бути осторонь [8]	бути розташованим віддалік; стояти осторонь, триматися на відстані [10]
abschweiren	вилітати зі свистом (про стрілу) [8]	відлітати з гамором (про птахів), вилітати зі свистом (про стрілу) [10]
besolden	платити зарплату [8]	платити заробітну платню (службовцям); виплачувати грошове утримання (військовослужбовцям) [10]

Суттєвим недоліком виданих за радянської доби українських перекладних словників ми вважаємо вживання русизмів, зокрема, у словникових статтях із власне мовними безеквівалентами, наприклад:

mangle	коток для віджимання білизни [2]	1) віджимний валок для білизни; 2) рубель; 3) каландр [1]
quid	кусок пресованого тютюну для жування [2]	шматок пресованого жувального тютюну [1]
touch-and-go	ризикована, небезпечна справа або становище [2]	1) щось зроблене швидко (квапливо); 2) людина, яка робить усе квапливо; 3) ризикована (небезпечна) справа; ризиковане становище [1]
Fernbahnhof	вокзал поїздів далекого слідування [8]	вокзал потягів далекого сполучення [10]
Fern-D-Zug	кур'єрський поїзд далекого слідування [8]	швидкий потяг далекого сполучення [10]

Hinterbliebe	близький (-ка) родич (-ка) по- кійного [8]	близький родич (родичка) небіжчика; родина небіж- чика [10]
--------------	--	---

Ми вважаємо, що автори перекладних лексикографічних праць повинні звернути особливу увагу на ті слова, значення яких не можна передати українською мовою на еквівалентному рівні через відмінне членування світу різними мовами. Зрозуміло, що двомовний словник, до реєстру якого включено максимальну кількість безеквівалентів, можливо укласти лише в електронному форматі. Якщо ж ідеться про традиційні паперові лексикографічні праці, то, на нашу думку, критерієм включення до словника лексеми з такою семемою доречніше за все вважати її вживаність, яку можна визначити статистично за допомогою сучасних інформаційних технологій. Ми пропонуємо залучати до реєстру перекладних словників мовні одиниці з безеквівалентним значенням, які найчастіше згадують у пошукових системах мережі Інтернет. Кількість веб-сторінок, достат-

ню для залучення до лексикографічної праці, достійно визначати залежно від обсягу паперового словника. До прикладу, німецьке слово *Achtungserfolg* (56400 згадувань у системі Google) має більше шансів потрапити навіть до невеликого словника, ніж нім. *Abholerausweis*, до якого згадана пошукова система запропонувала лише 102 Інтернет-сторінки.

Відтак, основними вадами лексикографічної репрезентації власне мовних безеквівалентів є: 1) недостатня кількість словникових статей, у перекладній частині яких подано семми зазначеного типу; 2) неповний або спрощений переклад семантики реєстрових слів; 3) наявність русизмів у словникових статтях. Подолання цих недоліків ми вбачаємо в такому: 1) подання в перекладній частині словників максимальної кількості найуживаніших власне мовних безеквівалентів; 2) досягнення адекватності перекладу за допомогою описових відповідників і додаткових уточнень, використання в словниковій статті декількох варіантних відповідників; 3) уживання в словникових статтях питомо української лексики.

Література

1. Англо-український словник / Є. І. Гороть, Л. М. Коцюк, Л. К. Малімон, А. Б. Павлюк ; під загальним керівництвом Є. І. Гороть. — Вінниця : Нова книга, 2006. — 1700 с.
2. Англо-український словник / М. Л. Подвезько, М. І. Балла. — К. : Радянська школа, 1974. — 663 с.
3. Большой немецко-русский словарь : в 3 т. Т. 1 / Авт.-сост. Е. И. Лепинг, Н. П. Страхова, Н. И. Филичева и др.; Под общ. рук. О. И. Москальской. — М. : Рус. яз., 2002. — 760 с.
4. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. — Львів : Видавництво при Львівському державному університеті, 1989. — 216 с.
5. Кияк Т. Р. Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів / Т. Р. Кияк, О. Д. Огуй, А. М. Наumenко. — Вінниця : Нова книга, 2006. — 592 с.
6. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Роман Кісь. — Львів : Літопис, 2002. — 304 с.
7. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: Підручник / М. П. Кочерган. — К. : Видавничий центр «Академія», 2006. — 424 с.
8. Лещинська В. М. Німецько-український словник / Лещинська Валентина Михайлівна, Мазний Олексій Гордійович, Сільвестрова Катерина Миколаївна. — К. : Радянська школа, 1958. — 1053 с.
9. Манакин В. Н. Основы контрастивной лексикологии: близкородственные и родственные языки / В. Н. Манакин. — Киев — Кировоград : Центрально-Украинское издательство, 1994. — 264 с.
10. Мюллер В. Великий німецько-український словник / В. Мюллер. — К. : Чумацький Шлях, 2005. — 792 с.
11. Потебня А. А. Язык и народность / А. А. Потебня // Эстетика и поэтика слова. — М. : Искусство, 1976. — С. 253—285.
12. Benyukh O. Ukrainian-English, English-Ukrainian : Hippocrene standard dictionary / Benyukh, Olesj, Galushko, Raisa. — New York : Hippocrene Books, 1995. — 286 p.
13. Wielki Słownik Niemecko-polski / Jan Pipek, Juliusz Ippoldt. — Warszawa : Wiedza powszechna, 1982. — Tom I. — 1982. — 1032 s.
14. Wintshalek W. Ukrainisch-deutsches, deutsch-ukrainisches / Verf. : Walter Wintshalek. Red.-Mitverf. : Nadija Grygolinska. — Wien : Landesverteidigungsakad., Sprachinst. des Bundesheeres, 2007. — 427 s.